

KERTINĖ
PARAŠTĖTeisus, bet tautą
žlugdantis apmaudas

„...buvo Rainiai, buvo Pravienskės, buvo miestelių aikštės su išniekintais žmonų lavonais, buvo tremtiniai, buvo kas jų grįžusių neįleisdavo į savo namus, bet... tų žiaurumų organizatorių ir vykdytojų nėra, ir viešai pasmerkti tą barbarizmą jau nėra reikalo, nes esą 'visi mes buvome pavergto krašto žmonės'. Šitie nepasmerkti žiaurumai yra viena rimčiausių kliūčių šiandieninio mūsų gyvenime, tolimesniai mes valstybės kūrimo" — įspėja Ona Voverienė — (Draugas 1994.4.14).

Kada kai kuriems Lietuvoje tautinė veikla pastaraisiais dešimtmečiais atrodė kaip 'aukso amžius', yra nemaža mūsų tautos dalis, kurią ima apmaudas vien pagalvojus apie padarytą jiems skriaudą pokario laikais. Svarbiausia, kad dauguma to nebuvo nusipelnę, nebuvo nusikalstę ir nebuvo teisėtai pakaltinti. Mirė kartu išvežti šeimos nariai, fizikinės kankios pašijo sveikata, o grįžus ne tik kad retas užjautė, bet nedavė padoriai gyventi. Per visą gyvenimą gali jie savęs klausiti „Už ką?“, „Kodėl aš?“ Ir tikriausiai kyla gilus apmaudas. Pagrįstas ir teisus apmaudas dėl visos tos neteisės.

Šiaurės eskizuose (1988) Vladas Vyšniūnas prisimena: „Man tada buvo 24 metai, maždaug tokio pat amžiaus buvo ir dauguma likimo draugų. Mes nepaprastai troškome gyventi žmonišką gyvenimą". Ten būdamas, „ne kartą ir ne du buvau prakeiktas žmones, Dievą ir Visatą". Jis pats neįsijautė, „nė lašo nuolankumo despotams... Akis už aki, dantis už dantį — kitokios evangelijos negali būti!" Pripažįsta tačiau, kad „dauguma lietuvių buvo taip įpratę prie visų pripažintų moralės normų, jog net mintyse nedrįso su jomis nesutikti". Štai palikimas vienos svarbios mūsų tautos dalies.

Užjūrio lietuviai negali pretenduoti, jog jie nujaucia, per kokias kančias yra perėję daug mūsų tautos. Dažnas jų tačiau, skaitydamas tremtinių prisiminimus, pagalvoja: „There, but for the grace of God, go I" (Štai, jei ne Dievo malonė, einu aš). Lietuvoje sėdėjęs matė, jų vaikai giliau jaučia.

Nukentėjusieji ir jų šeimos ne-reikalauja užmokėto už be kaltės sugriautą gyvenimą. Pagaliau už tas kančias pinigais negalima būtų atsilyginti. Norėtų

išgirsti atsiprašymą, pripažinimą, kad skriauda padaryta. To reikalaujti teisingumas. Kada to nėra, kyla apmaudas, kuris išsi-veržia pamačius vis geriau gyvenančius „nepalietuosius". Atrodo, kad pasilieka toks gilus jausmas: *kada tiek nekaltų kentėjo, ar kiti turėjo teisę normaliai gyventi?*

Kalbama ne apie teisinį apkaltinimą, bet apie moralinį nusipelnę, taikomą tiems, kurie dirbo sistemoje, persekiojusioje kitus. Vakaruose yra beveik visur priimta pažiūra, kad žmogaus negalima teisti dėl bendravimo su kaltaisiais („guilt by association"). Tam priešingybė buvo Sovietų trėmimai šaulių, policininkų, visų tų, kurie turėjo ką nors bendro su vienetais, kurių kai kurie nariai išimtinai atvejais nusikalstė. Visa mūsų tauta kai kurių yra kaltinama už bendradarbiavimą su žudikais ir už nekaltųjų neuzstojimą. Kaltinami yra pulkai ir jų kareiviai už poros jų kuopų žiaurumus. Tokių kaltinimų buvusios aukos dabar panašiai dažnai kaltina nomenklatūrą už bendradarbiavimą su komunistine represija arba už dalyvavimą jos organizacijoje.

Kad ir priimtume teisinį bendravimo nekaltybės dėsni, pasilieka dažnai keliamas moralinio nekaltumo klausimas buvusiems komunistų partijos nariams. Vis-kas kartais kaltintojams pakliūva į moralinių kaltinimų krepšį: Centrinio Banko valdytojo atstatymas, mokesčių kėlimas, su Maskva derybos, importų tvarkymas ir pan. Atrodytų, kad negavę politinio išrišimo jau nebegali nieko moraliai spręsti ar padaryti. Neseniai buvo sakoma buvusiems komunistams ar tik normaliai gyvenusiems, kad jie negali daryti lietuvių tautai patriotinių ir tinkamų sprendimų. Dabar jiems primetamas nemoralumas, ką jie bedarytų. Atrodo taip pat, kad juo labiau nepalietieji grąžina į viešumą netolimos praeities nuveiktus darbus, tuo didesnis kyla nepasitenkinimas tarp nukentėjusiųjų ir juos atjaunėjančiųjų. Pasilikus neatitaisytai moralinei skriaudai, nepaisant oficialių rehabilitavimų, vis garsesni kairiųjų kaltintojai dažnai pakliūva į patoso, aimanavimo ar nelogikos žabangus, o labiausiai į prasiveržiantį apmaudą.

Savaime aišku, kad turime pripažinti bendrus politikoje ar

ekonomikoje moralinius dėsnius, kaip, pavyzdžiui, žodžio laikymą, nors sakoma, kad politikams leistina keisti nuomonę. Smerktinas kyšių ėmimas arba narkotikais prekiavimas. Svetimo turto pasisavinimas arba įmonių ištekliais piktnaudžiavimas. Bet kada pritrūkus ar iš viso neturint gerų argumentų, griebiamasi oponentus apkaltinti vien tik nemoralumu, kada diskusijos vyksta apie krašto valdymą, tada nebelieka darbingo dialogo, nebelieka galimybės rimtai veikti savąją aplinką demokratiniame visuomenėje. Kad kiek galima daugiau piliečių įsijungtų į krašto valdymo svarstybas, daugelis kraštų vadovaujasi demokratijos dėsniais, nors ir kaip būtų sunku pripažinti daugumos valią. Nors ir kaip sunku būtų daugumai nepažeisti mažumos teisių. Nors ir kaip sunku būtų dirbti pagal tinkamą politinę kultūrą.

Nepripažinus tų taisyklių, labiausiai nukentėję tie, kurie neįvertina politinės realybės ir kalba moralistiškai, kada reikia kalbėti dalykiškai. Jokiu būdu neneigiant bendrų moralinių pagrindų, ignoruoti demokratinės sistemos nerašytas veiklos taisykles yra politinė savižudybė. Užtat Lietuvoje nukentėjusieji, didžiai verti būti užjaunami, nepajėgia suprasti, kad ant šios žemės vien reikalaujti moralinės teisybės ir šauktis į Dangų neužtenka — reikia politinės išminties ir tinkamos veiklos. Kitaip, kad ir teisingas, ir nuosirdus moralizavimas nei jiems, nei jų artimiesiems, nei visai tautai nepadaeda.

Pasinaudodami giliu buvusiu nomenklatūrai jautiamu nepasitenkimu, kai kurie dešinieji visuomenės atstovai tiek politinėje, tiek spaudoje arenoje su pasididžiavimu, reikia ar nereikia, vandoja visus, kurie norėtų mėginti sudaryti normalias gyvenimo sąlygas daugumai tautiečių. Toks visokių aprašų apibendrinimas ir suvedimas į juoda ar balta uždengia kaip migla mūsų problemas ir galimybes krašto valdyme ar jo apgynime. Tie, kurie mėgina atrasti padorių žmonių ir kitaip galvojančių tarpe, kartais yra apšaukiami daugiaveidžiais. Nebematyti tikrų nusikaltėlių ar moralistiškai smukusių, nes didelė dalis tautos yra sugrūsta į vieną iš anksto pasmerktą maišą. Laimė, antikomunistų tarpe randame nemažai šitam nusiteikimui išimčių. Viena jų, tai Krikščionių demokratų partijos kiek galima dalykiška kritika savo oponentams vyriausybėje. Ar su juo sutiksi ar ne, bet Vytautas Landsbergis taip pat konstruktyviai ir dažnai pristato savo gerai suformuotas užsienio politikos pastabas.

Išjungus demagogiškumą neva moralistų pasisakymus, erzinančius jau ir taip pavargusią tautą, paaiškėtų, kas buvo niekšas, kas dabar mūsų turtą išieškoja, kas kito savinasi ir kaip visiems

Mūsų neramus ieškojimas prasmės
pomoderniajame pasaulyje

VACLAV HAVEL

Yra mąstytojų, teigiančių, kad jeigu modernieji laikai prasidėjo su Amerikos atradimu, jie taipogi Amerikoje ir pasibaigė. Esą tai atsitiko 1969 metais, kada Amerika pasiuntė pirmuosius žmones į mėnulį. Nuo šio istorinio momento, sakoma, galima žymėti naują amžių žmonijos gyvenime.

Man atrodo, yra pakankamai gero pagrindo siūlyti mintį, kad modernieji laikai yra užsibaigę. Šiandieną daug kas rodo, kad mes gyvename pereinamąjį laikotarpį, kada atrodo, kad kažkas baigia praeiti ir kažkas kita skaudžiai gimsta. Tarsi kažkas truputį, pūtų ir išsektų, o kažkas kita, labai neaiškaus, iš tos skaldos dar tik kiltų.

Laikotarpiai istorijoje, kada vertybės iš esmės pasikeičia, nėra negirdėti... Būdingi tokių pereinamųjų laikotarpių bruožai yra kultūrų mišiniai ir liediniai, o taipgi intelektualinių ir dvasinių pasaulių gausa ir lygiagretškumas.

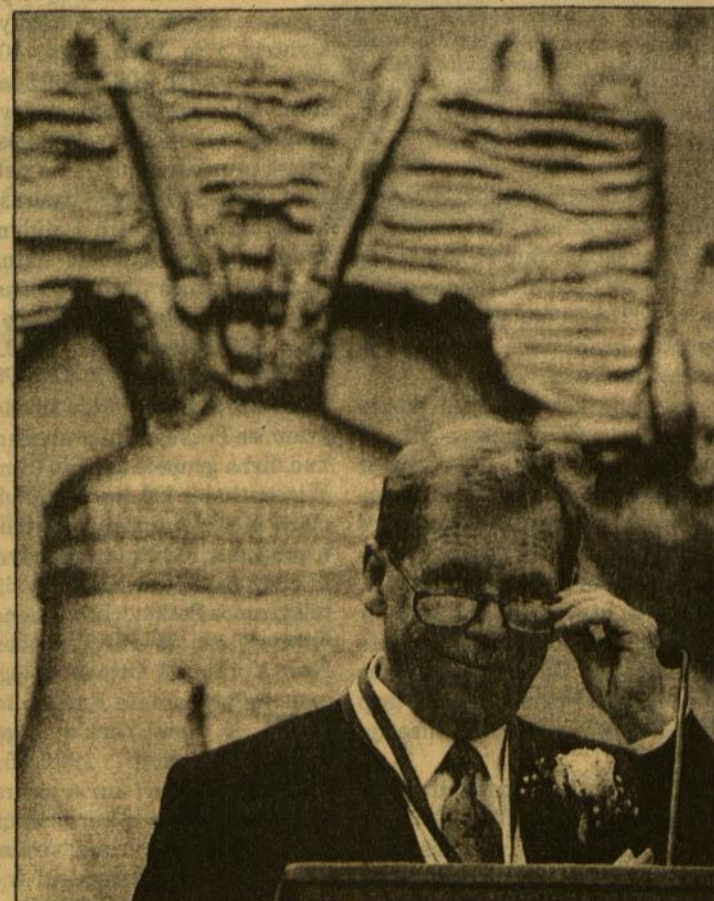
Tai yra laikotarpiai, kada visos nuoseklos vertybių sistemos žlunga, kada kultūros, atitulosios viena nuo kitos erdvėje ir laike, atrandamos arba susigrąžinamos. Tai laikotarpiai, kada linkstama cituoti, mėgdžioti ir plėsti, užuot autoritetingai skelbti ar integruoti. Nauja prasmė palengva gimsta iš daugelio skirtingų elementų sandūros arba sankirčio.

Šiandien tokia dvasinė būseną... yra vadinama pomodernizmu. Man simbolis tokios būsenos yra beduinas, apsižergęs kupranugarį, vilkintis tradiciniu apsiaustu, po kurio jis mūvė džinsais, su tranzistoriniu radijo aparatu rankose ir reklama Coca-Colai ant kupranugario nugaros. Aš čia iš to nesišaipau, nei aš

tinkamai gerinti gyvenimą. Žinoma, neatsisakant savo pamatinio moralinių įsitikinimų, kurie turėtų būti skirtingi nuo besmeigės niško pavydo, savo menkavertis-kumo jausmo ar nuogo pykčio. Žemo lygio visokie demagogai naudojasi tuo rusenantiu ir kartais atviru apmaudu prieš nepalietuosius.

Visi pasisakome norį gražios Lietuvai ateities. Ir vienu, ir kitu reikia pasiaukojimo. Ir vieniems, ir kitiems reikia parodyti supratimo, kad mūsų kraštas pajudėtų į gerovę. Jonas Mikėlinskas įspėja, kad „tenka pradėti nuo to, kas elementaru ir visiems suprantama: buvo nusikaltimas, turi būti ir bausmė". Turėtų tačiau būti svarbus ir „reikalingas šilts, supratingas, padrasinantis žodis, iš visų pusių —" (J. Iaisve, 1994 Nr. 118).

Užtat nesuprantama ir buvusių komunistų partijos žmonių laikysena šituo atžvilgiu. Juk didelė dauguma jų sakosi netikėje į marksizmą ir buvę priešingi komunistų idėjoms. Svarbiausia, su retomis išimtimis bodėjosi stalinizmo teroru ir to laikotarpio neteisėbomis. Dabartinis Lietuvos ambasadorius JAV dr. Alfon-

Iš komunizmo 1989 metais išlaisvinusios Čekoslovakijos pirmajam prezidentui, ilgamečiam disidentui, rašytojui Václav Havel, dabartiniam Čekijos respublikos prezidentui, šių metų liepos 4 dieną JAV Nepriklausomybės šventėje, Independence Hall, Philadelphijoje, buvo įteiktas Laivas medalis. Čia spausdinamos ištraukos iš ta proga jo pasakytos kalbos.

braukiu intelektualinę ašarą dėl Vakarų komercinės plėtros, naikinančios kitokias kultūras.

Vertiau ir tai aš žvelgiu kaip į būdingą išraišką šios daugiakultūrinės eros, kaip į ženklą, kad vyksta kultūrų susijungimas. Aš tai matau kaip irodymą, kad kažkas dedasi, kažkas gimsta, kad mes esame fazėje, kada vienas amžius pakeičia kita, kada viskas yra galima...

Tai siejasi su mokslo krize ar jo kaita, kaip modernaus pasaulio suvokimo pagrindo.

Stulbinantis mokslo išsivystymas, su jo besąlygišku tikėjimu į objektyvią tikrovę ir jo visiškai priklausomybę nuo bendrų ir protu pažįstamų dėsnių, pagimdė moderniąją technologinę civilizaciją. Tai pirmoji žmonių giminės istorijoje civilizacija, kuri aprėpia visą žemės rutulį ir tvirtai riša kartu visas žmonių bendruomenes, palenkdamas jas bendrai globalinei lemčiai. Tai šis mokslas įgalino žmogų pirmą kartą matyti Žemę iš erdvių savo paties akimis, tai yra matyti ją kaip dar vieną žvaigždę danguje.

Tačiau tuo pačiu metu santykių su pasauliu, kurį modernus mokslas ugdė ir apipavidalino, dabar, atrodo, yra išsivysčiusios savo galimybes. Vis labiau aišku, kad, keistokai, tam santykiui kažko stinga. Jis jau neįstengia susisiekti su vidine tikrovės prigimtimi ir su esmine žmogiškąja patirtimi. Šiuo metu jis yra tapęs labiau skaidymosi ir abejonės, negu integracijos ir prasmės šaltiniu. Jis kildina kažką panašaus į šizofrenišką būseną: žmogus kaip stebėtojas darosi visiškai atskirtas nuo savęs kaip būties.

Klasikinės modernios mokslo apibrėždavo tik daiktų paviršius, vieną tikrovės matmenį. Ir kuo labiau dogmatiškai mokslas su juo elgėsi kaip su vieninteliu matmeniu, kaip su tikrovės esme, tuo labiau jis tapo klaidinantis. Šiandieną, pavyzdžiui, galbūt mes žinom nepalyginti daugiau apie visatą, negu mūsų protėviai žinojo, tačiau vis labiau atrodo, kad jie apie ją žinojo kažką labiau esminio negu mes, kažką, kas nuo mūsų ištrūksta. Taip pat yra ir su gamta, ir su mumis pačiais. Kuo nuodugniau visi mūsų organai ir jų funkcijos, jų vidinė struktūra ir juose vykstančios biocheminės reakcijos yra aprašomos, tuo mažiau mes įstengiame suvokti dvasią, tikslą ir prasmę tos sistemos, kurią jie visi kartu sudaro ir kurią mes patiriame kaip mūsų pačių vienintelį „save".

Ir štai šiandieną mes esame atsidūrę paradoksaliaje padėtyje. Mes naudojames visais modernios civilizacijos pasiekimais,

Jonas Pabedinskas

kurie mūsų fizinę buitį šioje žemėje yra palengvinę taip svarbiais atžvilgiais. Betgi mes ne visai žinom ką daryti su savimi pačiais, kur mums gali išaiškinti mūsų patirtųjų pasaulis atrodė chaotiškas, sutrauktas, sumišęs. Neatrodė, kad būtų jį integruojančių jėgų, jungiančių prasmės, tikro vidinio suvokimo tų reišinių, kuriuos pasaulyje patiriame. Ekspertai mums gali išaiškinti bet ką objektyviame pasaulyje, o, tuo tarpu, mes patys savo gyvenimą mažiau ir mažiau suprantame. Trumpai tariant, mes gyvename pomoderniajame pasaulyje, kur viskas yra galima ir beveik niekas nėra tikra...

Kultūriniai konfliktai dažėja ir, be abejo, šiandien yra pavojingesni negu bet kada ankščiau istorijoje. Racionalumo eros pabaiga yra buvusi katastrofiška: apsiginklavę tais patiais supermoderniais ginklais, dažnai iš tų pačių tiekėjų, ir sekami televizijos kamerų, įvairių gentinejų kultūrų nariai kariauja vieni su kitais...

Bedugnė nuolat auga ir didėja tarp to, kas racionalu ir to, kas dvasiška, tarp išorinio ir vidinio, objektyvaus ir subjektyvaus, to, kas techniška, ir to, kas moralu, kas visuotina ir kas savita.

Politikams pagrįstai rūpi problema kaip užtikrinti civilizacijos išlikimą, civilizacijos, kuri yra globalinė ir drauge aiškiai daugiakultūrinė: kaip pritaikyti taikaus sambūvio priemones, kurios būtų visuotinai gerbiamos ir pagal kokį principą jas nustatyti.

Šiuos klausimus primygtinai išryškino du patys svarbiausi politiniai įvykiai antrąje dvidešimtojo šimtmečio pusėje: kolonijinės viešpatystės — hegemonijos žlugimas ir komunizmo griūtis. Dirbtinė pastarųjų dešimtmečių pasaulio tvarka yra žlugusi, o nauja, teisingesnė tvarka dar nėra iškilusi. Tad šių paskutiniųjų šio šimtmečio metų pagrindinė politinė užduotis yra sukurti naują sambūvio pavidalą įvairioms kultūroms, tautoms, rasėms ir religiniams telkiniams vienos, vidiniai susietos civilizacijos rėmuose. Šis uždavinys yra kuo skubiau vykdytinas dėl to, kad grėsmė šiuolaikinei žmonijai, kylanti iš vienkrypčio civilizacijos vystymosi, darosi vis rimtesnė.

Daug kas tiki, kad šį uždavinį galima įveikti techniškais priemonėmis... Aišku, kad yra svarbu sukurti organizacines struktūras, tinkamas dabartiniam daugiakultūriam laikams. Bet tokios pastangos pasmerktos nesėkmei, jeigu jos neišsąus iš ko nors gilesnio, iš visuotinai branginamų vertybių.

Tai irgi gerai žinoma. Ir, ieškodami versmingso šaltinio kurti naujai pasaulio tvarkai, paprastai žvalgome į lauką, kuris yra tradicinis modernios teisėtvarkos pagrindas ir didysis modernių laikų pasiekimas: derinys tų vertybių, kurios — tarp kitų dalykų — pirmą kartą buvo paskelbtos [Independence Hall, Philadelphijoje]. Aš turiu omeny pagarbą unikaliam žmogui ir jo ar jos lais-

(Nukelta į 4 psl.)

Šiame numeryje:

Kada teisingumas ir tautos gerovė susikerta • Vaclav Havel bando kreipti mūsų žvilgsnį į Dievą • Kaip KGB kiršino žydus ir JAV lietuvius • Poetas Eugenijus Matuzevičius (1917-1994) • Dariui ir Girėnui — Alfonsas Tyruolis • Jono Mikėlinsko miniatiūros • Dailininkas Adolfas Valeška (1905-1994)

KGB bandymai sukiršinti JAV lietuvius ir žydus

JUOZAS ARVYDAS
STARKAUSKAS

Apie dokumentus

Nors I (žvalgybos) skyriaus dokumentų liko, palyginti, gausiai — per 300 bylų, tai yra tik menka dalis visų šio skyriaus vestų bylų. Šis skyrius turėjo savo atskirą archyvą, kurio aprašų neradome, jie, matyt, yra sunaikinti, todėl negalime nustatyti, kokios bylos ir kiek jų iš viso buvo I skyriuje. Apie likusių bylų akivaizdų sąlygiškai galime spręsti iš išlikusių bylų numerių. Taip iš operatyvinio susirašinėjimo bylos „Apie dokumentaciją“ yra likę tik 25-as ir 26-as tomai, „S linija“ — 5-as, 11-as, 13-as tomai, gausiausiai — „Lietuvių emigrantų padėties ir procesų analizės duomenys“ — 10, 11, 13, 15, 16, ir 17 tomai ir t.t. Reikia manyti, kad ir dokumentų, kurie liestų šią svarstomą temą, liko tik menka dalis. Tačiau pakanka, kad galima būtų padaryti kai kurias išvadas.

I skyriuje dirbo apie 40 čekistų, jame buvo keturi poskyriai — politinio šnipinėjimo, lietuvių emigrantų reikalų, o du skyriai užsiėmė moksliniu-techniniu šnipinėjimu. Buvo garsiojo PGU — pirmojo glavniojo upravnijau — filialas Lietuvoje. Per gausią lietuvių emigraciją, kurioje yra nemažai technikos specialistų, ypatingai aktyviai buvo dirbama, siekiant pavogti mokslo ir technikos naujienas. Aktyviai dirbo ir pirmas bei antras poskyriai, įsigydami vertingų agentų mūsų emigracijoje, sugebėdami ne tik gerai žinoti, kas tarp emigrantų vyksta, bet ir turėti įtakos ten vykstantiems procesams. Bandymai, neretai sėkmingi, torpeduoti lietuvių-žydų santykių sureguliuojamą 7-8-uoju dešimtmėčiu JAV — tai taipogi patvirtina.

Kai daugiau kaip prieš metus tvarkiau I skyriaus, ir lietuvių-žydų santykius liečiančius dokumentus, atkreipiau dėmesį dėl jų aiškaus provokacinio pobūdžio. Negalio garantuoti, kad suregistruavau visus šią temą liečiančius dokumentus, nes var-

Istorikas Juozas Arvydas Starkauskas, pastaruoju metu tyrinėjęs dokumentus, liečiančius KGB veiklą Amerikos lietuvių tarpe. Žemiau spausdinami kai kurių šiame straipsnyje apibūdintų dokumentų vertimai iš rusų ir lietuvių kalbą tekstais.

tydamas I skyriaus dokumentus, domėjaisi kitais klausimais. Iš viso suregistruavau 19 šio pobūdžio dokumentų. Ir nors dauguma jų rašyti 8-9-uoju dešimtmėčiu, tačiau problemos pradžia — vokiečių okupacijos metai.

Patys ankstyviausieji dokumentai yra 1977 metų — Ukrainos I skyriaus raštas Lietuvos ir Latvijos I skyriams, kuriame pranešama apie oficialus JAV pareigūno, kuriam suteiktas garbus „Veteran“ slapyvardis, tikimasi atvykima į Kijevą ir vėliausias — 1989 metų agento „Kalyčio“ iš Kauno pranešimas apie tai, kad priešiškas tarp JAV lietuvių ir žydų organizacijų mažta.

Yra likę šie dokumentai: du pranešimai — 1978.12.13 ir 1984.05.23 dienų Lietuvos LKP CK. Pirmasis pavadintas „Apie santykius tarp lietuviškų užsienio nacionalistų ir sionistinių sluoksnių, kurie atsirado demaskavus buvusius vokiškus fašistinius baudėjus“, antrasis „Apie JAV išsirtuliojusią kampaniją ginant nacistinius karinius nusikaltėlius“. Abu pranešimus informacijas pasirašė KGB pirmininkas J. Petkevičius. Du I skyriaus viršininko pulk. V. Kariniausko pranešimai į centrą Maskvon „K“ valdybos 4 skyriaus viršininkui pulk. O. M. Ničiporenko. 1980.07.29 d. raštas

vadinas „Siūlymas aktyvių veiksmų ryšium su sionistų ir lietuviškos nacionalistinės emigracijos bandymais konsoliduotis“ ir tų pat metų gruodžio 8 dienos raštas „Apie ALT'o ryšių su žydų organizacijomis kompromitacija“. Trys dokumentai yra informacinio pobūdžio, neaišku kam adresuoti. 1979.01.05 V. Kariniausko pasirašytas „Informacinis pranešimas“ su antrašte „Apie lietuviškos nacionalistinės emigracijos reakciją į nacistinio nusikaltėlio Kario demaskavimą“. 1978.09.21 d. operatyvininko vyr. leitenanto A. Bartašiaus yra pasirašyta „Pažyma apie atsakymą Centrai į jo 1978 rugp. 10 d. [užklausa?]. Nr. 29897 apie lietuviškos emigracijos vadovaujančius veikėjus ir vokiškuosius fašistinius baudėjus“. To paties Bartašiaus 1978.08.24 pasirašyta „Pažyma apie Centro pasiūlymus kaip sukompromituoti lietuvių nacionalistines organizacijas“. Gausiausiai dokumentų grupę sudaro šifrotelegramos: 1979.01.11 ir tų pat metų 02.27. PGU rezidento iš New York'o šifrotelegramose Petkevičiui pranešama, kad dirba grupelė žmonių (Simon Wiesenthal ir kt.), kurie stengiasi išaiškinti karinius nusikaltėlius ir prašoma liudininkų parodymų. Iš 1982 metų yra likę trys šifrotelegramos Petkevičiui — viena iš Ottawa, dvi iš PGU rezidento New York'e. Iš Ottawa telegramoje kalbama apie Raucha teisumą, iš New York'o — apie Juodžio teisumą. 1990.05.04 šifrotelegramoje kuria pasirašė V. Kariniauskas ir kuri nusiųsta RT valdybos 3 skyriaus viršininkui pulk. V.S. Makejevui ir RI valdybos pavaduotojui pulk. M. A. Dmitrijeviui, perpasakojamas agento „Jablonskio“ pranešimas, apie kelionę į Izraelį ir ten sužinotas naujienas. Nors trumpi, bet informatyvūs raštai, kuriuos vieną 1977.11.21 atsiuntė Ukrainos I skyriaus viršininkas P. Timofejev'as as¹³ ir tų pat metų gruodžio 28 dieną atsakas jam¹⁴. Šiuose raštuose kalbama apie JAV pareigūną, matyt, iš Imigracijos ir natūralizacijos tarnybos, kuriam suteiktas „Veterano“ slapyvardis.

Agentų — „Kalyčio“¹⁵, „Jablonskio“¹⁶, „Vytauto“¹⁷, ir „Karaliaus“¹⁸ pranešimai nėra ištiesai skirti mus dominančiai temai, bet ją užkabina.

Kas dokumentuose rašoma

Išvardintų dokumentų, išskyrus agentų pranešimus, kuriuose mums rūpimu klausimu pateikiama fragmentinė informacija, pagrindinė mintis — neleistų konsoliduotis sionistinėms ir JAV lietuvių organizacijoms kovoje prieš SSRS. Toks konsolidavimasis buvo visiškai tikėtinas, kai Sovietų Sąjungoje sujudo žydai, reikalaujanti ir leidimo išvykti į Izraelį, ir galimybių kurti tautinę kultūrą Sovietų Sąjungoje. Daug žymių disidentų, rėmusių lietuvių tautinį judėjimą, buvo žydų kilmės. Norėdami išardyti galimą bendradarbiavimą tarp lietuvių ir žydų, čekistai ėmėsi įvairių veiksmų. Plačiausiai naudotas — žydų žaidimų aitrinimas, 1975-1978 metais sionistinėms organizacijoms, o taip pat OSI (OSI — specialiu tyrimų skyrius prie JAV teisingumo ministerijos, įsteigtas 1978 metais; kaip rašė Petkevičius centro komitetui 1984 metais, tyres apie 750 bylų tų žmonių, kurie yra įtariami padėję žudyti žydus) siunčiant Lietuvoje išspausdintą medžiagą, dažniausiai brošiūrėlės apie žydų žudynes Lietuvoje vokiečių okupacijos metais. Tokios knygelės brošiūrėlės, kurių leidimas buvo inspiruotas dažniausiai KGB, buvo leidžiamos serijomis ir buvo daugiausiai skirtos Lietuvos žmonėms. Pasipriešinimas Sovietams, ypač ginkluotais partizanais (prisiminkime vien plačiai da nuotas partizanų dainas) buvo giliai įaugęs į tautos atmintį. Norint iškreipti, sunaikinti, apspaudyti partizanų atminimą, buvo bandoma įteigti, kad partizanų dauguma buvo fašistų bernai, neretai vadinami žydšaudžiais. Buvo nemažai knygelės, kuriose įrodinėjama, kad uolūs vokiečių talkininkai šaudant žydus buvo vadinami buržuaziniai nacionalistai, turint omenyje visus tautiškai nusiteikusius Lietuvos gyventojus. Kaip prieš-

prieša fašistų žvėriškumams buvo nurodomas komunistinis gyvenimo kelias.

Be knygių, tiems patiems adresatams buvo siunčiami laikraščiai *Tiesa*, *Sovietų Sąjunga* ir kt., jų atskiri straipsniai, kuriuose rašoma apie žydų žudynes ir atskirus jų vykdytojus. Ypatingas vaidmuo šiame darbe teko „Tėviškės“ draugijai ir jos laikraščiai *Gimtas* *krastis*. „Tėviškė“ buvo vadinamoji „priedangos organizacija“, t.y., įkurta ir valdoma KGB, labai paranki partinių ir čekistinių idėjų prastūmimui, įpainiojant į KGB pirmiausia žmonių mintis, o vėliau retkarčiais ir juos pačius užverbuojant. Kaip teigiama keliuose dokumentuose (Bartašiaus pažymoje ir kt.), *Gimtajame krašte* spausdinti straipsniai apie baudėjus per PGU centrą Maskvoje siunčiami New York'o rezidentūrai, o ši, matyt, per pasiuntinybę tą medžiagą išsiuntinėja sionistinėms organizacijoms, spaudai, JAV Imigracijos ir natūralizacijos tarnybai. 1980 metų Kariniausko rašte „K“ valdybos 4 skyriaus viršininkui minimi — nurodomi slapyvardžiai ir pavardės agentų ir patikimų asmenų, kurie padės žinias platinti Izraelyje. Ten pat rašoma, kad į Izraelį žuvusių šeimoms bus nusiųstas per patikimą žmogų J.R. kreipimasis pradėti kampaniją ir prieš baudėjus, ir prieš juos neva ginančias emigrantų organizacijas.

Be spaudos, kitas būdas paveikti lietuvių-žydų santykius buvo KGB surinktos teisminės medžiagos perdavimas SSR prokuratūrai. Minėtoje Bartašiaus pažymoje rašoma, kad tarp emigracijos vadovų nėra tokių, kurie būtų su vokiečiais bendradarbiavę. Kitų gi lietuvių emigrantų, kurie yra buvę, KGB nuomone, baudėjais, nurodoma 14 žmonių, kurių bylų perduotos SSRS prokuratūrai, o dar keturiems žmonėms medžiaga renkama. SSRS prokuratūra medžiagą perduodavo JAV pasiuntinybei. 1984 metų Petkevičiaus rašte Centro komitetui rašoma, kad Kungji teismas išteisino, nes prokuroras nepripažino dokumentų iš SSRS. Ten pat rašoma, kad įkurta Ukrainos ir Baltijos šalių emigrantų organizacija „Amerikiečiai už teisingumą“ (sutrumpintai AFDP), ku-

rios pagrindiniu veiklos leitmotyvu yra teigimas, kad dokumentais iš SSRS tikėti negalima.

Nukrypsiu į šoną, truputį aptardamas šį AFDP teiginį. Čekistai, siekdami savo tikslų, nevengė jokių klastočių ir provokacijų. Pagrindiniu įrodymu padarė paties kalinio prisipažinimą, jie teisinius įrodymus visiškai sujaukė. Daugelis kankinamų žmonių prisipažindavo padarę viską, ko tik tardytojai reikalaudavo. Kaip klasikinį pavyzdį galiu pateikti 1947 metų Utenos gimnazistų bylą Nr. 02281-LI. Joje kaltinami septyni vaikinai, vienas jų dabar žinomas Lietuvos archeologas, Žemutinės pilies Vilniuje tyrinėtojas dr. Napalys Kitkauskas. Du iš suimtųjų, baisiai kankinami, prisipažino įvykdę du teroristinius veiksmus, net nužudę mokyklos direktorių Kuliešių. Jie gavo po 25 metus, likusieji penki, iš kurių trys taip pat prisipažino nebūtus dalykus, po 10 metų. Buvo paleisti 1954 metais, vienas iš jų lageryje mirė. Įdomu ir tai, kad vienas iš nuteistųjų buvo aiskaus sovietinio nusistatymo, iš pat pradžių vos suimtas tapęs skundiku ir agentu. Iš tikro tie vaikinai ne tik kad nebuvo nieko žudę, jie net nebuvo pagrindžio organizacijos nariais, kai kurie vienas kito net nepažino. Kaip vėliau patys čekistai nustatė, teroro aktus įvykdė partizanai „Liepa“. Kiek tokių klastočių buvo, dabar nustatyti sunku, bet tikrai šimtai, o gal ir tūkstančiai. Tuo tarpu 1979.01.11 šifrotelegramoje KGB rezidentas New York'e Petkevičiui rašo, kad JAV Imigracijos ir natūralizacijos tarnyba ypač prašo fašistų nusikaltimų liudininkų parodymų. Iš tikro šventas amerikiečių naivumas liudininkų parodymus Sovietams buvo lengviausiai sufabrikuoti.

Grįžkime prie aptariamų reikalų. Ne viename dokumente džiaugiamasi, kad iš dalies pavyko sukiršinti lietuvių su žydais. Lietuviai neva: 1) puolę ginti apkaltintuosius; 2) apkaltinę žydus nusikaltimais 1940-41 metais; 3) kaltino žydus veikiant kartu su Maskva; 4) puolę rinkti medžiagos apie lietuvių išgelbėjimą žydus. Bet, kaip guodžiasi Kariniauskas „K“ valdybos 4 skyriaus viršininkui minėtame 1980 metų rašte, solidžiausias

žydų ir lietuvių organizacijos nepuolė viena kitą kumščiu duoti, o kvietia solidarumui kovoti prieš bendrą priešą — SSRS.

Informaciją apie žydų lietuvių santykius KGB gaudavo, kaip minėta, iš JAV buvusių rezidentų, kitas informacijos šaltinis — agentų pranešimai. Keturių agentų pranešimai šią temą paliečia. Gal nuosekliausiai ir profesionaliausiai — žinomo agento „Karaliaus“ pranešime, kuriame jis aptaria advokato Povilo Žumbakio knygą, skirtą OSI ir KGB ryšiams, Rasos Razgaitienės veiklą ir kt. Agento „Jablonskio“ pranešimo nemaža dalis skirta dr. Emanuelio Zingerio skundimui. Be kaltinimo, kad jis žydų pinigų eikvoja „Sąjūdžiui“ remti, pateikiama ir toks — neva Zingeris bendrauja su žydų tautos žudikais.

Išvados

1. Kagebistai žaidė cinišką žaidimą. Jiems visiškai nerūpėjo žydų kančios, jie to net neslepia. Naudodamiesi žydų tautos baisia nelaime — holokaustu — jie bandė supjudyti dvi JAV tautines gruputes, neleisti joms susijungti bendroje kovoje prieš jų gentainių engėją — Sovietiją. O ir pačią kampaniją KGB pradėjo tik tada, kai iš rezidentų ir agentų pradėjo gauti pranešimus apie galimas abiejų tautybių bendras akcijas.

2. Visam tam pjudyti vadovavo KGB, tačiau žinodama savo organizacijos „šlovę“, stengėsi savo veiklos pėdsakus slėpti, oficialius dokumentus siųsdama KGB Maskvoje tardymo skyriui, o šis — Generalinei prokuratūrai, kuri juos perduodavo JAV pasiuntinybei. Neoficialūs dokumentai būdavo siunčiami KGB rezidentui į New York'ą, o šis per pasiuntinybę išsiuntinėdavo OSI, sionistinėms organizacijoms ir įvairioms agentūroms.

3. Savo tikslams pasiekti KGB naudojo ne vien minėtus savo paruoštos medžiagos perdavimo kanalus, bet ir ieškojo ryšių su JAV oficialiais pareigūnais. Toks, matyt, buvo JAV Imigracijos ir natūralizacijos tarnybos pareigūnas, KGB įvardintas „Veterano“ slapyvardžiu ir kuris 1978 metais turėjo atvykti į Kijevą. Suklusi vertia ir tai, kad neva iš „Veterano“ karinių nusikaltėlių sąrašai gauti „operatyviniu keliu“. Kaip matyti iš 1978 metų Bartašiaus pažyoms, PGU turėjo galimybę spausdinti straipsnius amerikiečių spaudoje, t.y. jie turėjo pagalbinių tarp amerikiečių žurnalistų ar net ir laikraščių leidėjų.

4. Nebuvo vengiama ir visiško klastočių. 1980.12.08 rašte „K“ valdybai Kariniauskas rašo, kad siunčia jiems laiškus pavyzdžius (jų byloje nėra), kuriuos siųs neva JAV gyvenančių lietuvių vardu „Lietuvos žydų Izraeliui draugijai“. Kai kurie laišškai bus siunčiami ant ALT'o blankų.

NUORODOS

- 1 DOP. Duomenys apie asmenis, tikrinamus RT valdybos linija. T.10.L. 2 Ten pat.
- 3 AND Nr. 1431. „Kareivos“. T. 2. L. 140-143.
- 4 ID Nr. 912. Lietuvių emigrantų padėtis ir procesų analizės duomenys. T. 10. L. 79.
- 5 Ten pat. T. 9. L. 265-266.
- 6 ID Nr. 912. Lietuvių emigrantų padėtis ir procesų analizės duomenys. T. 9. L. 249-251.
- 7 ID Nr. 912. Lietuvių emigrantų padėtis ir procesų analizės duomenys. T. 9. L. 249-251.
- 8 Ten pat. L. 248.
- 9 Ten pat. L. 250.
- 10 Ten pat.
- 11 Ten pat.
- 12 DOP Nr. 1527. Duomenys apie asmenis, kurie tikrinami RT valdybos linija. T. 10. L. 293-295.
- 13 ID Nr. 192. Lietuvių emigrantų padėtis... T. 10. L. 311.
- 14 Ten pat. L. 311.
- 15 Duomenys apie asmenis... T. 4. L. 86.
- 16 Ten pat. T. 17. L. 289-292.
- 17 ID Nr. 912. Lietuvių emigrantų padėtis... T. 17. L. 274-278.
- 18 Ten pat. T. 16. L. 265-270.

Slaptai

Lietuvos komunistų partijos Centro komitetai

Apie užsienio lietuvių nacionalistų ir sionistinių sluoksnių tarpusavio santykius, susiklosčiusius po vokiečių-fašistų baudėjų atskleidimo akcijos

Kadangi prieš kelis metus Vakarų sionistinių sluoksnių pradėtą aktyvią antisovietinę kampaniją atvirai palaikė reakcinga lietuvių emigrantų spauda, o užsienio lietuvių nacionalistų vadai pradėjo atkaklius bandymus užmegzti asmeninius kontaktus su žydų ekstremistais, taip mėgindami suvienyti jėgas kenkėjiškai veiklai prieš SSRS, mes 1976-1978 m. ėmėmės kai kurių priemonių, kad sužlugdytume panašias užmačias ir pažadintume neapykantą tarp sionistų ir lietuvių nacionalistų. Ryšium su tuo Imigracijos ir natūralizacijos tarnybai JAV, sionistinėms organizacijoms ir redakcijoms buvo išsiųstos ankščiau išleistas knygos ir brošiūros („Masinės žmogžudystės Lietuvoje 1941-1944 m.“, „Faktai kalbina“, „Jis bučiavo svastiką“, „Jie gyvena tarp mūsų“ ir kt.) apie vokiečių-fašistų piktus darbus respublikos teritorijoje ir jų dalyvius — lietuvių buržuazinius nacionalistus, iš kurių Antrojo pasaulinio karo metu yra pabėgusių į Vakarus. Be to, respublikos periodiniuose leidiniuose, platinamuose užsienyje, buvo parengti ir išspausdinti išsamūs straipsniai apie naujai išaiškintus fašistinius budelius lietuvių emigrantų, gyvenančių JAV, gretose.

Visa tai sukėlė audringą atsakomąją reakciją iš užsienio lietuvių nacionalistų pusės, kurie savo suelgose ir emigracinėje spaudoje pradėjo plačią kampaniją, pirmiausia, teisindami buvusius fašistinius budelius, antra, kaltindami žydus po sovietų valdžios atstatymo 1940 m. „sunkiais nusikaltimais“ prieš vietinius gyventojus, taip pat bendrais su Maskva veiksmais prieš sąžiningus lietuvių emigrantus dabartiniu metu. Todėl prieš žydus išgirdome įvairiausių asmeninių įžaidimų.

Visai pabudomami prieš žydus ir priskirdami jiems įvairiausias nuodėmes, lietuviai su kritika užsiėmė ir savas „vaduojančiasias“ organizacijas, pirmiausia VLIK-ą, ALT-ą ir PLB. Kaltino, kad šių organizacijų vadovai pasirodė nesąžiningi paneigti žydų kaltinimus, kad 30 metų švaistė sunkiai suaukotus pinigus mažai naudingiems renginiams ir nieko nepadarė, kad būtų surinkta medžiaga apie žydų nusikaltimus prieš lietuvių tautą 1940-1941 m. ir pokario laikotarpiu, apie lietuvių vaidmenį, gelbėjant žydus. Aštrių išpuolių susilaukė lietuviai intelektualai, pakviėti 1978 m. gegužės 11-14 d. į AABS konferenciją Toronto keturis žydus profesorius, kurie savo pranešimuose paminėjo, kad su žydų naikinimu susiję ne tik lietuviai, bet ir kiti pabaltijiečiai, ir tai papiktino latvius bei estus. Pavyzdžiui, komentuvoms konferencijos rezultatus 1978 m. gegužės 31 d., „Draugas“ rašė: „Asociacijai buvo suduotas rimtas smūgis iš žydų pusės, o svarbiausia — tarpusavy susipyko pabaltijiečiai. Tai reiškia, kad Izraelio ir bolševikų agentai pasiekė savo“.

Ypač užvirė aistros tarp lietuvių, kai viena stambiausių amerikiečių telekompanijų NBC parodė daugiaseriinį filmą „Holocaust“, kur yra kadru, parodantys, jog lietuvių suėmė su žydų naikinimu. Prieš šį filmą, o kartu ir prieš žydus stoji visa reakcingoji emigrantų spauda, kuri neretai tvirtino, kad žydai susilaukė teisingo atpildo. ALT organizavo prieš kai kurių laikraščių redakcijas ir telekompaniją NBC protesto laisvų akciją, grasino teismu dėl šmeižto prieš lietuvių tautą, tačiau niekas nekreipė į tai dėmesio, o filmas buvo paroduotas Kanados, Anglijos, VFR telekompanijoms. Šioje situacijoje lietuvių-žydų klausimas tapo vos ne svarbiausiu VLIK-o posėdžiuose, V PLB seime ir XXV Santaros Šviesos konferencijoje. Buvo prieita išvados kreiptis į lietuvių ir žydus, kad jie apmąstintų savo aistras, parodyti daugiau objektyvumo, nepasiduoti emocijoms ir nesileisti vedžiojamiems KGB agentų už nosies, paruošti fundamentalią darbą apie žydų nusikaltimus prieš lietuvius 1940-1941 m. ir lietuvių veiklą, gelbėjant žydus. Šį darbą VLIK-as pavedė B. Belikiui, o ALT — kunigui J. Prunskui, JAV lietuvių bendruomenė skyrė 500 dolerių premiją už mokslininkui pagrįstą straipsnį apie žydų gelbėjimą Lietuvoje 1941 m.

Tokių būdu pastaraisiais metais atliktos kontrpropagandinės priemonės pasiekė savo tikslą ir neleidė suvienyti žydų ir lietuvių jėgų prieš SSRS. Jei bus išleista VLIK-o suplanuota knyga apie žydų „nusikaltimus“ prieš lietuvius, būtinai seks atitinkama žydų reakcija ir dar labiau paaštrins abipusius santykius. Na, o idėja išleisti antrąją knygą buvo kilusi jau 1975 m., bet dėl medžiagos trūkumo — emigracijoje beveik nėra lietuvių, gelbėjusių žydus — nebuvo įgyvendinta.

Dabartinėje situacijoje mes ieškome naujų galimybių aštrinti nesutarimus tarp žydų ir lietuvių.

Lietuvos KGB pirmininkas J. J. Petkevičius

Slaptai

Pažyma apie centro pasiūlymus kompromituoti lietuviškas nacionalistines organizacijas

SSRS KGB PGU „K“ valdybos viršininko pavaduotojas generolas majoras drg. N. E. Lysenko pranešė Lietuvos SSR KGB pirmininkui drg. Petkevičiui, kad, PGU užsienio punkto Niujorko nuomone, atsladrusis prieštaravimas tarp lietuviškų nacionalistų centrų ir žydų sluoksnių JAV galima būtų panaudoti, toliau kompromituoti lietuviškas nacionalistines organizacijas, jų vadovus, įpainiotus į bendradarbiavimą su vokiečiais, Amerikos visuomenės akys.

Toliau prašoma Lietuvos SSR KGB pareikšti savo nuomonę apie šį pasiūlymą ir, turint atitinkamą medžiagą, paruošti ją ir pasiųsti į PGU

valdybą „K“ tam, kad ji būtų paskelbta Amerikos spaudoje, pasinaudojant PGU Niujorko punkto galimybėmis.

Lietuvos SSR KGB I skyriaus operigaliojantis vyr. leitenantas A. Bartašius

Slaptai

SSRS KGB PGU „K“ valdybos 4 skyriaus viršininkui drg. Nečiporenko O.M.

Apie ALT-o ryšių su žydų organizacijomis kompromitaciją

Pagal žodinį susitarimą su Jūsų skyriaus bendradarbiu drg. V. M. Kiruchinu siunčiu Jūsų nuožūrai projektus mūsų paruoštų laisvų ku neva JAV gyvenančių lietuvių emigrantų „Lietuvos žydų draugijai Izraeliui“.

Variantas Nr. 1, mūsų manymu, gali būti pasiųstas ant oficialaus Amerikos lietuvių tarybos blanko, kitus būtų tiksliau siųsti nuo anoniminių privačių asmenų.

Komiteto skyriaus viršininkas V. L. Kariniauskas

Slaptai

Ukrainos SSR KGB I skyriaus viršininkui plk. P. Timofejevui

Galimam panaudojimui akcijoje „Atpildas“ ir perdavimui Jūsų agentui „Veteranas“ siunčiame liudininkų apklausos protokolų kopijas apie dviejų iš Jūsų gauto karinių nusikaltėlių sąrašo — B. Kaminsko ir R. Levicko — baudžiamąją veiklą vokiečių okupacijos metais.

Dėl šiose sąrašose nurodytų J. Kungio ir K. Januškos, o taip pat karinio nusikaltėlio E. Snieškos Lietuvos SSR KGB tyrimo skyrius atliko tyrimą ir visa medžiaga 1977 m. balandžio 6 d. Nr. 4/738 nusiųsta į SSRS KGB tardymo skyrių tam, kad būtų perduota JAV ambasadai Maskvoje. Šios medžiagos kopijų respublikos KGB neturi.

Dokumentų apie R. Žilėno nusikaltimą veiklą neturime ir atlikti tyrimo, kol negavome JAV ambasados notos ir atitinkamo SSRS prokuratūros nurodymo, negalime.

Aukščiau nurodyto plano įgyvendinimui pridedame tris „Gimtojo krašto“ numerius, kuriuose anglų kalba išspausdinti straipsniai apie nusikaltimą JAV gyventojų V. Balčiaus, A. Glodenio, L. Kairio ir V. Mazeikos veiklą.

Šių straipsnių duomenis per „K“ valdybą perdavėme PGU užsienio punktams JAV, kad jie pasiektų JAV Imigracijos ir natūralizacijos tarnybą, sionistines organizacijas bei kai kurias spaudos agentūras ir paskatintų Amerikos valdžią minėtiems asmenims iškelti baudžiamąsias bylas.

Apie siunčiamos medžiagos panaudojimo rezultatus prašome mus informuoti.

Eugenijus Matuzevičius (1917-1994)

ALEKSAS ŠATAS

Istorija labai trumpa. Eugenijus išvydo pasaulį 1917 metais gruodžio 24 dieną. Taigi Kūčių vakare. Krinčine. Amžinybėn iškeliavo 1994 m. birželio 20 d. irgi Krinčine, atvažiuavęs aplankyti jo tėvų paliktus namus. Pasisodinti bulvių ir daržovių žiemai. Tėvai ten turėjo vaistinę.

Krinčinai tai šiaurės Lietuvos miestelis, maždaug 18 km nuo Biržų, Pasvalio ir Vabalninko.

Grįžkime į praeitį. 1936-ieji metai. Pasvalio gimnazijoje literatūros vakaras. Dalyvauja Biržų gimnazijos literatai. Tada pirmą kartą susitikom. Kaip šiandien atsimenu. Jis sužavėjo savo poezija. Tuo laiku mums taip artima. Iš sodžiaus kilusiems, į miestą atvykusiems.

*Elektra čia, dažytos lūpos,
Ir ant reklamų žvaigždės kino;
O mes pasaldinam arbata
Ripkelėm balto sacharino.*

Vėliau susitikdavom apygardos varžybose Biržuose. Dalyvaudavo sportininkai, menininkai, deklamatoriai ir literatai. Iš Biržų, Pasvalio, Panevėžio, Rokiškio ir Linkuvos.

1937 metais susitikom Kaune pas *Ateities spindulių* redaktorių poetą Bernardą Brazdžionį. Paskui ryšys nutrūko. Žinojau, kad jis susirašinėdavo su Aloyzu Baronu Čikagoje. Svetimom pavardėm.

Ir štai 1993 metais, sužinojęs mano adresą, parašo. Nuo to laiko iš jo gavau daugiau kaip 30 laišku. Atgijo draugystė.

Tegu jis pats kalba iš laiško – 1993 metų rugpjūčio 25 dienos: „Vėl tau rašau. Noriu bent šiek tiek atverti savo gyvenimą gyvenimėli... Pokario metais, likęs Lietuvoje, dvasiškai labai sunkiai gyvenau. Buvau spaudžiamas, įtarinėjamas, laužomas (dvasiškai). Būtų mane sutraiskę... juk aš buvau baigęs Karo mokyklą aspirantų – kariūnų tarnybą (1938-1939 m.); gavau atsargos jaunesniojo leitenanto laipsnį.

Poetas Eugenijus Matuzevičius (1917-1994) 1956 metais, kai jis dirbo poezijos konsultantu Lietuvos Rašytojų sąjungoje.

Tai buvo baisi rakštis sovietinėje okupacijoje. Visa laimė, kad vis dėlto buvau geranoriškai 1945 m. (remiamas P. Vaičiūno, Aug. Gričiaus, P. Cvirkos, A. Venclovos, V. Sirijos Giros, Jono Marcinkevičiaus) priimtas į Rašytojų sąjungą. Ir tada buvo nemažai geranoriškų (gana patriotiškai nusiteikusių žmonių). Aš tai konkrečiai pajutau (nors praėjus buvau ateitininkas ir t.t.). Bet buvo ir baisių žmonių, budeliškai nusiteikusių (visokių partietų,

enkavedistų, skundikų, pavyduolių).

Antra. Mano padėtį truputį švelnino mano darbas nuo 1946 m. redaktoriūmi, net poskyrio vedėju Valstybinėje grožinės literatūros leidykloje, į kurią mane nukreipė A. Venclova. O kolegiškai priėmė vyriausiasis leidyklos redaktorius Valys Drazdauskas (kilęs iš žemaičių bajorų; tikras europietis, bet Lietuvos

(Nukelta į 4 psl.)

Alfonsas Tyruolis

ATLANTO NUGALĖTOJAMS

Dariaus ir Girėno metų užsklandai

*Gelmių dvasia alsuojantis Atlantas,
Vilnim didžiai, galingai išsisupęs:
Jį sveikina ne vieno krašto krantas,
Jį sveikina atsruvusios jėgų upės.*

*Į tolius neapbrėpiamus nutisęs,
Jis lenkia platų horizonto lanką.
Koks naras bus į jo gelmes išdrisęs
Kada be baimės tiesti drasių ranką?*

*Koks paukštis perskrist bus kada jį bandęs?
Koks albatrosas laivą palydėjęs
Lig galo, kai kalnais pakyla vándens,
Trenksmingai dundant jiems siaubinguos vėjus?*

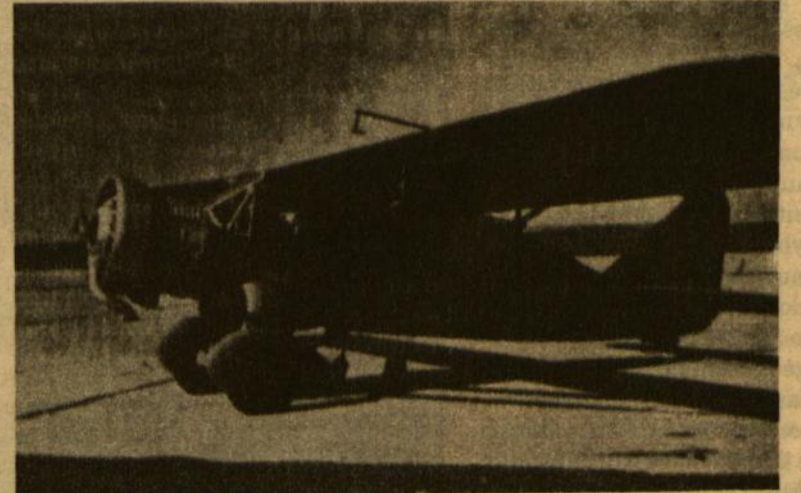
*Bet LITUANICA įveiks, Atlante,
Grėsmes, kurias tau demonai iššaukia,
Pasieks ji šviesią gintaro pakrantę
Ir tuos, kurie su ilgesiu jos laukė.*

*Toks LITUANICOS pirmasis šuolis
Nuo pat New Yorko bokštų į žydrynę:
Tvirtai ji nešė du šaunius drąsuolius
Į jų pamiltą, brangiąją tėvynę.*

*Narsieji vyrai Darius ir Girėnas
Erdvėn į didį žygį prasiskverbe,
Į žygį, kurio pavydės ne vienas,
Į žygį, kursai neš tėvynei garbę!*

*Prie jų širdies taurusis testamentas
Naujosios Lietuvos šauniam jaunimui,
Kad jis didžių darbų ryžtu gyventų,
Aukotų nemariam jos atgimimui.*

*Bet kas suklupdė Soldino miškely
Didvyrius, marių siaubą nugalėjus?
Kas LITUANICAI pastojo kelią,
Lemingai strėlei žygį palydėjus?*

Lituanica, kuria Steponas Darius ir Stasys Girėnas 1933 metais perskrido Atlantą, besiruošiantį skrydžiui į Lietuvą Bennet aerodrome, Brooklyn, New York.

*Ir gedulas tuoj gaubia visą tautą,
Gėla ir ašaros suspaudžia širdis:
Sudužo, ko viltingai buvo laukta,
Ką liūdesys kaip mariose prigirdys...*

*Raminkis, Lietuva visa, raminkis,
Raminkis, skausmo ištiktasai Kaune:
Nuo žudančiojo sielvarto tu ginkis,
Iš netekties tu pergalę atgaunsi!*

*Liks vardas Dariaus ir Girėno amžiam,
Jį skelbs laikai aptemę ir saulėti:
Jo jokie demonai nebus paglemžę,
Jie niekad žvaigždėse neliaus žibėti!*

*Ir Tavo vardas, Lietuva brangioji,
Su jais išliks kaip tos didvyrių žemės,
Kurį vėl gynė šių dienų herojai,
Kai buvo jai dangus per daug aptemęs...*

Jonas Mikelinskas

Biografija

Ji, sena, raukšlėta burna, bugščiomis akimis, sėdėjo troleibuse prie pat užpakalinių durų, o ant jos kelių pūpojo pintinė, pilna žibuoklių, kurių dangiškas žydrumas atspindėjo keleivių veiduose.

Troleibusas sustojo ir įlipo uniformuotas vyras baltu diržu, su juodu diplomatu rankoje. Įžliai apsižvalgęs po artipilnę patalpą, jis atsistojo prie moteriškos su gėlėmis. Moteris baimingai pažvelgė jam į veidą ir daug kartų sumirksėjo akimis, paskui staiga atsistojo ir uždusai tarė:

— Prašom sėsti.

Vyriškio keliai sulinko, bet ir vėl tuojau pat išsitiesė, jis lyg norėjo kažką sakyti, bet nutylėjo ir, matyt, kaip tik dėl to keisto moters pasiūlymo, artimiausioje stotelėje paskubomis išlipo.

Troleibusas vėl pajudėjo, bet aiškiai buvo matyti, kad daugeliui keleivių rūpėjo ir nedavė ramybės keistas tos moteriškos pasielgimas. Ir iš tikrųjų netrukus pasigirdo bent keli smalsūs klausimai:

— Kodėl, ponai, jūs jam pasiūlėt sėstis?

— Gal jūs ne vietinė?

— O gal jis slapstas invalidas?

— Nežinau, — atsakė ji lyg dvejodama ir dar pridėjo: — Aš nieko nebežinau.

— Kaip tai nieko nebežino? — atkakliausias buvo kitas uniformuotas vyras, tik ne su baltu, o geltonu diržu, prie kurio pūpojo deklas pistoletui.

— Aš pagalvojau, kad jis gali šokti muštis, — tyliai pasakė ji, lyg teisindamasi.

— Muštis? — vėl nustebęs kone visas troleibusas.

— Su moterim?

— Argi taip nebūna? — dar tyliau paklausė moteriškė tarsi pati savęs.

— Žinoma, būna, — kažkas pritarė. — Ir dar kaip.

— Per tą laiką visko pasitaikydavo, — pasigirdo ir kitas balsas.

Ir tuojau pat troleibusas nutilo. Tyla įsiviešpatavo tokia keista ir nejauki, jog aiškiai

buvo girdėti vieno astma sergančio keleivio sunkus kvėpavimas.

Troleibusas atgavo amą, kai moteriškė su visa savo žibuoklių pintine išlipo prie Antakalnio turgelio, išsinešdama vos girdimus žodžius:

— Aš jau žinau.

Šalia durų stovintis vyriškis pats sau, o gal ir visiems keleiviams pasakė:

— Tuose jos žodžiuose visa jos biografija.

Vilnius, 1992.04.19

Svetimos mintys

Kai išlipdama iš troleibuso, dar nesena, bet keistai apsirėngusi moteris garsiai pasakė: „Kada jau gyvenimas yra kaip nelaimių marios, tai ir puodelis arbatos yra ne tik laimė, bet ir širdžiai patiekla“, aš nusprendžiau pasekti, idant apie ją sužinočiau daugiau.

Moteriškė, nors ir krypuodama, bet ėjo gana žvaliai. Tik surišti virvelėm kaliošai, pančiu suveržta šimtasūlė ir dešinėje rankoje kažkoks pledas ne pledas liudijo, kad ji priklausė ne daugumos pasauliui.

Ėjo, matyt, aiškiai žinodama tikslą, neilgai. Sustojo prie Dominikonų bažnyčios didžiųjų durų ir, ramiai, dalykiškai apsidairiusi prietemoje, numetė ant grindinio tą savo daiktą — pledą ne pledą. Atsisėdo kažkaip vikriai, kone jaunuoliškai ar jogiškai sau ant kulnų ir ėmė... žegnotis. Daug kartų. Pasakytum, kad ji treniruojasi kažkokiai slaptaip apžiūrai. Staiga prie jos, vis tebesižegnojančios, stotelėjo senis su medžiotojo skrybėle ir numetė jai į sterbėlę popierinį pinigą. Numetė ir vogčiomis apsižvalgė, tarsi darydamas nusikaltimą. Moteriškė žemai nulenke galvą ir garsiai, kone demonstratyviai ar džiaugsmingai užgiedojo:

Gul šiandieną jau ant šieno
Atpirkejas žmonijos...

Aš prisiminiau, kad ant nosies jau ir Kalėdų šventės, na, ir Naujieji metai.

Baigusi šios gražios giesmės posmą, moteriškė energingai persižegnojo ir vėl viską pradėjo iš pradžių: „Gul šiandieną jau ant šieno...“ Ir taip keletą kartų.

Aš jau nebeiškenčiau, prisiartinau, numėčiau jai į sterbėlę rublį ir pasakiau:

— Kada jau gyvenimas yra kaip nelaimių marios, tai iš visos prasmingos giesmės tik vienas posmas pasilieka, bet ir tai mažai širdžiai didelė patiekla.

Moteriškė įsibėdė į mane dar labai jaunomis, gudriomis akimis ir kone linksmai tarė:

— Fe kaip negražu, jaunuoli, klausytis svetimų minčių.

1992

Auksinis dantis

Jis, sustingusia, panašia į kaukę burna jaunuolis, atsisėdo šalia manęs ir keistai, it kokia apsirijusi katė goktelėjo. Aš atsiprašiau ir dėl visko persėdau į kitą vietą, bet nejučiuom, net prieš savo norą ir valią, nepalioviau savo buvusį kaimyną akimis sekti. Tai buvo nesudėtinga — troleibuse net visos sėdimos vietos nebuvo užimtos. Jis, tasai kaukiaburnis jaunuolis, sėdėjo nejudedamas, it įsiklausęs į save ar mieta prarijęs. Man jis jau ėmė darytis nebeįdomus.

Vos tik troleibusas sustojo, vikriai išoko plačiapetis, skustagalvis atletas ir mažomis, bet labai skvarbiomis boksiningo profesionalo akutėmis ėmė naršyti visą troleibusą. Ir staiga jo burna išsivėpė į piktdžiugišką grimasą. Net apatinė lūpa nukaro iš paniekos ar keršto saldybės.

„Dabar čia kažkas atsitiks“, — pagalvojau ir atsisėdau patogiau, kad būsimųjų įspūdžių lavina neprislėgtų, nesugniuždytų ar iš proto neišvartytų.

Ir neapsirikau: skustagalvis vienu šuoliu it tigras prišoko prie buvusio mano kaimyno ir ėmė jį talžyti kumščiais. Vis į snukį, vis į snukį, kol šis apsiplieskė kraujais, suglebo.

Troleibusas be žado stebėjo šitą keistą dvikovą. Ne, kokią ten dvikovą, o klaiškų susidorojimą su žmogum, kadangi mušamasis ne tik nesigynė, bet ir tylėjo it žuvis. Jis tik veltui stengėsi paslėpti galvą, ypač tą sustingusią, panašią į kaukę burną. Ir tylėjo, tylėjo, net darėsi kraupu, kaip tylėjo ir nieko nedarė.

Bet ir troleibusas! Kad tau kas praverėtų... žabtus. Kad tau kas nors cyptelėtų ar murmeltėtų. Visi sėdi kaip mumijos ir spokso it į

naujų prekių vitriną. Tiesa, pora arčiau sėdėjusių merginų užsidengė akis ir ėmė kone leipėti. Ir valerijonais pakvipo.

Staiga kažkas suriko:

— Žmonės jūs ar žmogžudžiai?!

Aš apsidairiau tarsi iš medžio iškritęs, ir... Ne, visi sėdėjo kaip sėdėjo. Tylūs, bailūs, be galo nusižeminę ir susirūpinę... savo kailiu.

Tada supratau, kad tai aš surikau. Supratau ir dar kartą sušukau:

— Viešpatie, kuo mes pavirtome? Nebyliai, mes esame nebyliai, nebyliai, nebyliai!

Ir tie žodžiai... pralaužė ledinę tylą: visas troleibusas bailiai atsiduso ir... sustojo.

Skustagalvis ramiai, tarsi atlikęs įprastą kasdieninį, visiems labai reikalingą darbą, nusišluostė kruvinas rankas į... savo aukos plaukus ir išlipo iš didžiulės, apstulbusios mašinos. Išlipo ir oriai nuėjo.

Mirtinoje tyloje troleibusas vėl pradėjo važiuoti. Buves mano kaimynas abiejų rankų plaštakom nusišluostė kruviną veidą, išsiėmė iš kišenės baltą it sniegas nosinę, išskėtė ją ir ten išspjovė... auksinį dantį.

Tik dabar troleibusas atgavo amą — visi pradėjo klegėti, aiškintis ir aiškinti, kodėl taip atsitiko, kol nuskardėjo autoritetingas balsas:

— Ar aš nesakiau, ką reiškia auksinis dantis.

1993

Silpnumo minutė praeis

Tąsyk mudu ėjom — kaip jau ne kartą — per užmigusį miestą. Jis, garsus keliautojas, mokslininkas antropologas, baltas it obelis senukas, o aš kur kas jaunesnis, bet jau su daugeliu iliuzijų atsisveikinęs literatas. Mane visada imponuodavo jo kiek minorinis, bet aštrus it deimantas žvilgsnis ir stiška laikysena ribinėse situacijose. Ir štai dabar jis, užkopęs ant kalnelio, staiga griebiasi už širdies ir sukniumba. Mėnulio šviesoje jo veidas pablykšta, akys prigęsta, visas kūnas suglemba. Čiumpu už rankos — pulsas dingęs. Beviltiškai apsidairau: visi langai tamsūs — pats vidurnaktis. Kas daryti? Vieno nepaliksi. Puolu šen,

puolu ten — nė gyvos dvasios. Tik kažkas toli už miesto dūsa. Vėl pasilenkiu — ką gali žinoti? Ir staiga girdžiu šnibždesį. Pasilenkiu dar arčiau, priklaupiu ir paliečiu ausimi jo lūpas.

— Silpnumo minutė praeis, ir aš vėl keliausiu.

Taip ir buvo. Silpnumo minutė praėjo, ir jis vėl keliavo kaip ne kartą gyvenime. O gyvenimas niekada jo neglostė, nelepino. Tačiau jis išmoko pasipriešinti ir pačiam likimui. Netgi visai išsekęs fiziškai, jis kadaise koncentracijos stovykloje anglies gabaliuku ant beržo tošies rašė:

„Nesuprantu, kaip žmogus gali būti nelaimingas, kol aplink jį yra tie, kuriems jis gali teikti paguodą ir šluostyti ašaras“.

1985

Laisviausias žmogus

Kai jis grįžo iš kapinių, kur ką tik palaidoto draugą, su kuriuo dar taip neseniai susikibę rankomis stovėjo Baltijos kelyje, ir kur visą tą laiką, kol tęsėsi gedulinga laidotuvių ceremonija, negalėjo atplėšti akių nuo baltus sparnus išskleidusio, bet niekaip neįstengiančio pakilti į dangų marmurinio Angelo, o dabar pėdino namo vienas, nieko nematydamas ir nenorėdamas matyti.

Staiga jis pakėlė galvą ir priešais save išvydo pilką tuštumą, kuri pamažu dar vis tamsėjo. Žiūrėjo žvelgė į tą vis tamsėjančią tuštumą, kol it koks nesutramdomas žaibas jį perskrodė mintis: „Niekas, absoliučiai niekas iš gyvenimo tau nebėra ko laukti ir tikėtis!“

Jis sustojo ir stovėjo. Stovėjo, bet jo galva vis pilnėjo. Kažkaip keistai, nevienodai, nei graudžiai, nei piktai pilnėjo. Tik baisiai negailestingai.

Geriausiu atveju ką tu ten rasi parėjęs namo? Sūnų, kuris jau seniai su buteliu gula į su buteliu kelias? Dukterį, kuri pliumpia juoda kavą ir ruko stiprias juodas cigaretes ir kuriai tu darai gėdą su savo prieštvaninėm

(Nukelta į 4 psl.)

Sugrižęs dailininkas

JUSTINAS ADOMAITIS

Dar visai neseniai džiaugėmės iš Vokietijos sugrižusio dailininko Algimanto Švėgždos paveikslais, o šiandien Kauno paveikslų galerijoje lankome iš JAV grįžusio menininko Adolfo Valeškos (1905-1994) darbų parodą. Abu autoriai įkvėpimo sėmėsi dviejuose pasauliuose: tėvynėje (iš čia sąsajos su pagonybe, tautosaka, liaudies menu) ir emigracijoje (ryšiai su praeities Europos menininkų kūryba, naujų temų, ypač naujų formų ieškojimas).

Adolfas Valeška gimė 1905 m. kovo 15 d. Kybartuose. 1928 m. baigė Kauno Meno mokyklą, vėliau tobulinosi Berlyne, Romoje, Paryžiuje. 1930 m. Lietuvoje įkūrė Nepriklausomų dailininkų draugiją, įsteigė bažnytinio meno muziejų. Nuo 1944 m. gyveno Vokietijoje, 1948 m. Miunchene įkūrė Lietuvių dailės institutą. 1950 m. A. Valeška atvyko į JAV, kur gyveno iki 1993 m., kol nenusprendė grįžti į Tėvynę. Lietuvoje gyveno iki mirties (1994 m.) Kaune.

A. Valeškos darbų palikimas labai įvairus. Iki karinės Lietuvos jis buvo žinomas kaip tapytojas, vitražistas, dekoratorius, visuomenės veikėjas. Toks jis liko ir, atrodo, nepa- įkais kūrybai ir veiklai metais.

Kauno paveikslų galerijoje eksponuojamos kelios dešimtys drobių, sukurtų iki 1940 m. Tai linksmos ir nuotaikingos rudenio spalvos paveiksle „Pažaislio vienuolynas“ (1930 m.) Psichologiniu įžvalgumu, racionalumu ir jausmo pusiausvyra į mus žvelgia „Kunigo Antano Sabaliausko — Žalios Rūtos portretas“ ir „Juozo Grušo portretas“ (abu 1930 m.) Vyrauja šaltos spalvos, būtinai atsiranda dailininko mėgstama mėlyna spalva. Dėmesio centre — žmogus, jo laikysena, iškalbinga veido mina, akys. Akys, paslėptos žvilgsniu žemyn. Kiek aukščiau pakeltos akys ramia-me, filosofiskame paveiksle „Sena moteris su ryšuliu“ (1940 m.). Autorius čia tarsi nujaučia, nuspėja savo ir visos tautos ateitį. Tai — kelionė (ryšulys prie moters kojų), link-

Adolfas Valeška (1905-1994)

ma, ne savo noru. Visiškai žiūrovą suglumina 1944 m. aliejumi nutapyta drobė „Vilniaus aikštė pro muziejaus langą“. Iš paveikslo dvelkia ramybė, linksma šventadienio nuotaika. Žmonės vaikšto poromis, arklių traukiamais fajetonais važinėjasi poilsiaujantys miestiečiai. Netgi mėlyna spalva, kituose paveikluose tokia šalta ir niūri, čia tarsi perregima, nusileidusi iš dangaus.

Pokarinė Adolfo Valeškos tapyba išlaiko ankstesnių pa-

veikslų koloritą, netgi nuotaiką. „Senos moters su ryšuliu“ nuotaikai artimas 1948 m. Vokietijoje tapytas pvz. „Lietuvaitė“. Vėl žvilgsnis nudelbtas žemyn, tik paveikslas fonas iškalbingesnis, gal net simboliškas: dešiniajame drobės kampe iš prieblandos žvelgia lietuviško koplytstulpio Rūpintojėlis, kairėje — vėjo blaškomi kipariai, mėlynai niūri jūra ir pilkai raudonas dangus.

Kitos A. Valeškos drobės nėra tokios niūrios. Žmogus skaus-

mingai pergyvena, kenčia, bet priekyje mato viltį, išsigelbėjimą. Tokia nuotaika dvelkia paveikslai — „Pavasaris Freiburge“, „Nuėmimas nuo kryžiaus“, „Bronės Jomeikienės portretas“, „Pavasaris pajūryje“.

Pirmieji darbai nuvykus už Atlanto buvo „Geometrizuotos kompozicijos“, bažnyčios Čikagoje interjero projektas, kiti darbai bažnyčioms. Dailininkas daug dėmesio skyrė kulto pastatų dizainui, mozaikoms, vitražams, už ką buvo ne kartą premijuotas. Įspūdingiausias ir parodoje demonstruojamas A. Valeškos vitražas „Popiežiaus Jono Pauliaus II portretas“, sukurta po pasikėsinimo į popiežių. Apatinėje vitražo dalyje spindi raudonos žarijos, tačiau žmogus yra pakylėtas ir apsaugotas iš viršaus nusileidusia mėlyno stiklo juosta. Vitražą vainikuoja šešios pakeltos įvairiaspalvės rankų plaštakos ir baltas balandis suglaustais sparnais.

Kituose dailininko darbuose grįžtama prie autoriui būdingos tapybos manieros, kurioje ženklų ir lietuvių liaudies meno tradicijos, ir Vakarų Europos dailės kryptys ir srovės. Tradicinės mėlynos spalvos derinių variacijos matyti drobėse „Pro dirbtuvės langą“, „Mergaitė su gulbe“, „Bėgimas į Egiptą“. Siuolaikiškais ieškojimais pasižymi diptichas „Abstrakti kompozicija“, pastelė „Koralų pasaulis“, Gogeną primenanti „Havajų mergaitė“ ir kiti.

Adolfo Valeškos darbai surinkti iš privačių kolekcijų. Keli šimtai vitražų, mozaikų projektų, aliejumi tapytų drobių, pastelių žiūrovą supažindina su originaliu, savitu menininku, jaudina įprasminą tautos praeitimi, tautos kančia ir viltimi.

Jonas Mikelinskas

(Atkelta iš 3 psl.)

pažiūrom, kai ateina tas ... iš Majamio su savo doleriais ir rokais. Žmona, kuri per savo gerumą visada sūnui ir dukrai meistriškai demonstruoja, kokia ji tobula, o tu netobulas? Uošvė, kuriai niekada neatsibosta tvirtinti, kad visas namų ūkis guli jai ant sprando, nors seniai turėtų teisę pailsėti kaip jos geros draugės iš kito miesto galo? Visus tuos televizorius, radiją, laikraščius ir žurnalus, kurie kaip pasiutę riejas tarpusavy ir daro gėdą visai Lietuvai prieš visą pasaulį? Tas storas ir plonas knygas, kurias atsiverti vis rečiau ir rečiau, idant nepajustum, jog mirė žmonės visą laiką kvailėjo, kol tu senai?

Ir taip jis stovėjo vidury gatvės, dairėsi, neaiškiai suvokdamas, kad jau niekad neberas to, kas padėtų gyventi.

Belieka pratintis mirti. Tai pasakė jis garsiai, būdamas visiškai sveikas ir nesusipykęs su protu ir sąžine. Pasakė, sustabdė automobilį, kuris norėjo pro jį prasmukti, palinkėjo vairuotojui laimingo kelio, o pats, užuot patraukęs namo, vėl sugrįžo į kapines, kur, išskėtęs baltus marmurinius sparnus, niekaip negalėjo nuo kapo duobės pakilti mirties Angelas.

Ir taip jis sėdėjo ir žvelgė į tą prikaustytą prie žmogaus kapo Angelą tol, kol nučiuipo save be perstojo tyliai katojant:

— Nepakils nepakils nepakils... Ir ūmai jis suprato, kad laimingiausias... ne, ne, ne laimingiausias, bet laisviausias pasaulyje žmogus yra tada, kai nieko, absoliučiai nieko nei iš savęs, nei iš kitų nebesitiki ir nebelaukia.

Jis pakilo ir nuėjo namo su dar niekada iki šiol nepajustu liūdnu pasitenkinimu, kad tas Angelas ten, prie žmogaus kapo, prikaustytas ir jau niekad nepakils iš dangų.

1992.XIII.26.

Vakariniai varpai

Kai jam būdavo sunku ant širdies, kai draugai pavirsdavo priešais, kai nusivildavo visais žmonėm ir bailių jų gyvenimu, kai visas

pasaulis susipindavo į neišpajiniamą prieštara- ravingų kamuoli, kai rytą pakildavo iš patalo nebesitikėdamas sulaukti vakaro, kai jau ausyse nenumaldomai aidėdavo laidotuvių maršai, jis keliaudavo į tėviškę, į nedidelę šiltuose medžiuose paskendusią sodybą, kur dieną ir naktį jo laukdavo dvi žmogiškos sielos, mokančios dirbti ir melstis, giedoti ir godoti, be baimės laukti mirties ir prisikėlimo. Parsirasdavo tenai jis vakare, kai ramiai gesdavo diena, kai be galo ištįsdavo šešėliai, kai ilgesingomis vilnimis nuliūliudavo vakariniai varpai, kai visas oras prisipildydavo graudaus vystančių žolynų kvapo, kai iš miško išlįsdavo liūdnai susimąstęs didžiulis mėnulio veidas, kai visa žemė ir visas pasaulis būdavo pasiruošęs stebuklui... Atkeliaudavo jis nuo upelio pusės vėstančiu taku, kuris ištikimai sėrgsti dideles ir mažas basų kojų paslaptis, ir sustingdavo po savo paties kadaise sodintu klevu. Sustingdavo, išsijungdavo iš aplinkos ir tik žvelgdavo. Žvelgdavo ir klausydavosi, kaip tyliai ir dievobaimingai gieda motina ir tetulytė

Labą naktį, Jėzau, dangiškasis Valdove, Leisk man net užmigus jaust Tavo malonę. Leisk, kad aš Tavo veidą regėčiau Ir Tavo žodžiais pasigėrėčiau...

Gieda susėdusios diemedžio šešėlyje, prie senų daugybės kryželių kreida paženklinutų durų, kurios lygiai paklusniai atsiverdavo ir lopšiu, ir karstui, ir laimei, ir nelaimei. Žvelgdavo, klausydavosi, svaigdavo nuo palaimingo diemedžių, rūtų ir žirniukų kvapo, jausdavo, kaip skruostus kutena kažkas šiltas ir šūrus ir pamažu atselindavo šventas įsitikinimas, kad dar už minutės kitos ir ateis didysis praragėjimas, kuris atsakys į klausimų klausimą — kam gyvename ant žemės.

Ir tai tęsdavosi tol, kol staiga jos liaudavosi giedojusios, suklūsdavo, atsargiai apsidairydavo, pasitaisydavo baltas skareles ir kartais viena kitos klausdavo. Klausdavo akimis, o ne lūpomis.

— Ar man tik taip pasigirdo, ar iš tikrųjų jis atėjo?

Tada jis išlįsdavo iš klevo šešėlio, kurio liemenį kadaise pats savo rankomis įsodino, ir garsiai sakydavo:

— Atėjo, atėjo, kaipgi neatėjo!

1975-1987

Mūsų ieškojimas prasmės

(Atkelta iš 1 psl.)

vėms bei neaitimamoms teisėms, o taipgi principą, kad visa galia ateina iš žmonių. Trumpai tariant, aš kalbu apie moderniosios demokratijos pamatines idėjas.

* * *

Ką toliau žadu sakyti, galbūt skambės iššaukiančiai, bet aš vis labiau jaučiu, ir labai stipriai, kad net šių idėjų negana, kad mes

privalom eiti toliau ir gilyn. Noriu pabrėžti, kad sprendimas, kurį jos siūlo, dar vis yra tarsi modernus, paveldėtas iš Apšviotos amžiaus klimato ir iš pažįstomos ir žmogų ir jo santykį su pasauliu, kurie buvo būdingi Euro-Amerikos sferai pastaruosius du šimtmečius.

Tačiau šiandieną mes esame kitokioje vietoje ir žvelgiame į kitokią padėtį, tokia, kuriai klasiškieji modernūs sprendimai savaime jau neturi patenkinamo atsako. Pagaliau juk neatimamų žmogiškų teisių, Kūrėjo žmogui suteiktų, pats principas išaugo iš tipiška modernios sampratos, kad žmogus — kaip būtis, sugėbanti pažinti gamtą ir pasaulį — buvo kūrinių viršūnė ir pasaulio viešpats. Šis modernusis antropocentrizmas neišvengiamai reikšė, kad Tas, kuris tariamai apdovanojo žmogų neatimamomis teisėmis, pradėjo iš pasaulio dingti: Jis buvo taip toli už modernaus mokslo suvokimo ribų, kad pamažu Jis tapo nustumtas į tam tikrą privačią sferą, jeigu ne tiesiogiai į privačios fantazijos sferą — tai yra tokion vieton, kur viešosios pareigos daugiau nebegalioja. Aukštesnio už patį žmogų autoriteto egzistencija paprasčiausiai pradėjo kliudyti žmogiškiems siekiams.

Žmogiškų teisių ir laisvių idėja turi būti jungianti bet kokios prasmingos pasaulio tvarkos dalis. Tačiau aš manau, kad ji turi būti įtvirtinta skirtingoje vietoje ir skirtingu būdu, negu iki šiol bandyta. Kad ji būtų daugiau negu tik šūkis, iš kurio tyčiojasi pusė pasaulio, ji negali būti išreiškiamą praeinančios eros kalba ir ji negali būti tik puta, plūduriuojanti viršlūgstančių tikėjimo vandenų, grynai moksliniame santykių su pasauliu...

Vienas mūsų laikų filosofas kartą pasakė: „Tik Dievas gali mus dabar išgelbėti“.

Taip, vienintelė tikra žmonių viltis šiandien greičiausiai yra mūsų tikrumo atnaujinimas, su- pratimas, jog esame išsiskynę Žemėje ir tuo pačiu metu visatoje. Šis pojūtis daro mus pajėgius transcendencijai". Tarptautiniuose forumuose suėję politi-

tiniai forumuose suėję politikai gali tūkstančius kartų kartoti, kad naujos pasaulio tvarkos pagrindas turi būti visuotinė pagarba žmogaus teisėms, bet tai nieko nereikš, kol šis imperatyvas neliks iš pagarbos būties stebuklui, visatos stebuklui, gamtos stebuklui, mūsų pačių egzistencijos stebuklui. Tik tas, kuris paklūsta visuotinės tvarkos ir kūrinių autoritetui, kuris vertina teisę būti jos dalimi ir joje dalyvauti, gali nuodėrdžiai vertinti save patį ir savo kaimynus ir šitaip drauge gerbti jų teises.

Logiška, kad šių dienų daugia- kultūriniame pasaulyje tikrai patikimas kelias į sambūvį, į taikų sambūvį ir kūrybingą bendradarbiavimą turi prasidėti nuo to, kas glūdi visų kultūrų pašaknyse ir kas alypi be galo giliau žmonių širdyse ir protuose, negu politinė nuomonė, įsitikinimai, antipatijos ar simpatijos: tai turi būti pagrįsta savęs peržengimu. Savęs peržengimas (transcendencija) kaip ranka, ištiesta savo artimiesiems, svetimšaliams, žmogiškajai bendruomenei, visiems gyviems sutvėrimams, gamtai, visatai; savęs peržengimas kaip giliai ir džiaugsmingai patiriamas poreikis būti darnoje net su tuo, kuo patys nesame, ko nesu- prantame, kas mums atrodo tolima laike ir erdvėje, bet su kuo, tačiau, mes esame paslaptingai susieti todėl, kad kartu su mumis visa tai sudaro vieną pasaulį. Savęs peržengimas — transcendencija yra vienintelė tikra alternatyva išnykimui.

Nepriklausomybės deklaracija,

prieš 218 metų priimta šiame pastate, skelbia, kad Kūrėjas žmogui davė teisę į laisvę. Atrodytu, kad žmogus tą laisvę gali įgyvendinti, tiktai neužmiršdamas To, kuris jam ją suteikė.

Eugenijus Matuzevičius

(Atkelta iš 3 psl.)

patriotas, nors ir su partietio bilietu). Šaunus, išsilavinęs vyras. Kietas išmintingas. O po kelerių metų ji suėmė KGB. Buvo nuteistas už „nacionalizmą“ ir pasiūstas į lagerius prie Uralo... 1956 m. grįžo. Štai šie žmonės ver- man padėjo, mane globojo (kiek

leido sąlygos). Bet ne kartą mano likimas kabėjo ant kruvino siūlo...

Po Stalino mirties pasidarė lengviau. Atšilo atmosfera. Po kulto sutriuškinimo (Chruščiovo laikais) jau atsikvėpėm lengviau, laisviau. Ir kūrybai atsivėrė kai kurios naujos galimybės. Pradėjo grįžti kaliniai, tremtiniai. Grįžo ir mano brolis Leonardas iš Komijos. Už vieną patriotinį eilėraš- tį buvo gavęs 10 metų. Sovietinis režimas liko, bet jau buvo daug lengviau... Ir kūrybinis gyvenimas atgijo. Buvo daugiau kūrybi- nės laisvės. Aš nuo 1960 metų išleidau daugiau kaip dešimt eilė- raščių knygų. Daug poezijos ver- čiau iš kitų tautų kalbų.

O paskui atėjo 1987-88 metai, Sąjūdis, Atgimimas, Nepriklausomybės atkūrimas, 1991 metų sausio 13-oji. Buvau viso to dalyvis. Kova ir viltis. Po leidyklos ir konsultanto darbo, tiesa, dirbau beveik 12 metų *Literatūros ir meno* redakcijoje. O dabar esu varganas pensininkas. Ekonominė situacija Lietuvoje sunki, skurdi, 1991 m. liepos 7 d. mirė mano žmona Genovaitė (vėžys).

Vilnius. 1994 m. gegužės 15 d. „Smagu, žalia dabar Lietuvoje. Pats ievų žydėjimas. Žydi ir kaštonai. Pavasaris... Po kelių dienų važiuosiu į Krinčiną savo „daržų“ žiūrėti. Ten pabūsiu 8-10 dienų. Savijauta pušėtina. Tik, deja skurdas... Vis dažniau sveikata sušlubuoja.“

Krinčinas. Gegužės 18. Siunčiu linkėjimus iš Krinčino, iš tavo vaikystės ir jaunystės parapijos, iš Lietuvos šiaurės. Čia dabar „tvarkau ūkį“. Yra čia šeimininkė mano bičiulė (Stasė). Be jos nedaug „ūkio darbuose“ tenuveiktiau. Vis dėlto sveikata vis dažniau sušlubuoja. Bet bandau laikytis, nepasiduoti.“

Ir paskutinis laiškas. Data 1994 birželio 18. Vilnius.

„Kas geresnio, linksmesnio jūsų padangėje? Mes gyvename gana rūškanai... Visą laiką kažkoks politinis nerimas, kažkoks kraupokas nujautimas. Šalia — Rusija... Pavojinga kaimynystė. Be to, labai smunka „asmeninė“ ekonomika. Kainos nežmoniškai kyla. Algos 4-5 kartų mažesnės (turiu omeny valdininkus, mokytojus, gydytojus ir kt). Kaip pragyventi“.

Išsiuntęs šį laišką vėl nuvažiauo į Krinčiną ir pirmadienio vakare, birželio 20 dieną, atsisėdo prieš saulutę pasišildyti ir... širdis nustojo plakti. Greitoji pagalba atvyko. Bet jau buvo per vėlai.

Amžinam poilsiui priglaudė Vilniaus Antakalnio kapinės, dalyvauiant laidotuvsė Lietuvos vyriausybės atstovams ir daug velionio draugų rašytojų ir poetų.

Adolfo Valeškos „Sena moteris su ryšuliu“ (1940 m.).